

Čechy versus Morava, tentokrát v jazyce

Ač se proslýchá, že tradiční teritoriální nářečí už v dnešní době pozbyla své role, není tomu úplně tak a stále se lze setkat s jazykovou rozrůzněností napříč celou naší vlastí. Na určitých jevech můžeme i dnes bezpečně poznat minimálně to, zda máme čest s člověkem, jenž má své zázemí v západní, nebo východní části našeho území, zda pochází z Čech, Moravy, nebo snad ze Slezska.

Nářečí českého jazyka dělíme do řady skupin a podskupin, jazykové rozdíly mezi nimi ale v důsledku vzrůstajících společenských kontaktů postupně mizí. Se specifickými znaky typickými pro malá území se už s výjimkou nejstaršího obyvatelstva prakticky nesetkáme, zato se však pevně uchovávají znaky společné rozlehlejšími oblastem. Dochází tím k nářeční nivelizaci a vzniku nadnářečních útvarů, z nichž nejdominantnější představuje obecná čeština, která pokrývá většinu území historických Čech a také západní Moravu. Nářeční difference ve zbytku Moravy a ve Slezsku si naproti tomu zachovávají větší autonomii, přesto i zde můžeme pozorovat společné znaky i sjednocovací tendence.

Jazykových jevů, které oddělují naše největší historické země, Čechy a Moravu, je značné množství, a to v různých jazykových rovinách. Jde o rozdíly v hláskosloví (česká výslovnost [*schod'it*] proti moravské [*zhod'it*]), tvarosloví (Češi vaří v *hrnci*, Moravané v *hrncu*) nebo i ve stavbě věty (Češi vynechávají pomocné sloveso *být* ve prospěch osobních zájmen – *já ho viděl* místo *viděl jsem ho*).

Nejznatelněji se ovšem odlišný původ mluvčích projevuje v samotné slovní zásobě. Ta se pochopitelně opět může lišit hláskami, tvary nebo stavbou slova (*hrozinka* vs. *rozinka*, *žencká* vs. *ženská*, *židle* vs. *židla*, *nehet* vs. *neht*, *kmotřička* vs. *kmotřenka*, *omáčka* vs. *máčka*, *slunce* vs. *slunko* nebo *slánka* vs. *solnička*), často třeba i gramatickým rodem (*okurek* vs. *okurka*, *hadr* vs. *hadra*, *koblih* vs. *kobliha* nebo *ten sršeň* vs. *ta sršeň*). Pozoruhodné jsou však zejména případy, v nichž se na obou územích setkáme se zcela jiným slovním základem. Mezi Čechami a Moravou nalezneme takových rozdílů poměrně dost a někdy může jejich důsledkem dojít i k situaci, v níž si dva mluvčí češtiny navzájem nemusejí porozumět.

Představíme si krátce některé více i méně známé případy:

- [vesnice × dědina](#):

Při označení obce venkovského typu bychom si nejspíše rozuměli všichni, je však známo, že pojmenování *dědina* patří výhradně Moravě. V Čechách se kromě *vesnice* můžeme setkat také s variantami *vesnice*, *vesnic* nebo *ves*.

*přišla v jedni vesničci na návěs a na ti náysi bila socha svatího Jána*¹ (Horní Brusnice TU)
já pocházim s této d'ed'ine, f této chalopje sem se narod'ila (Lhota Rapotina BK)

- [kalhoty × gatě](#):

Zatímco v Čechách jako součást oděvu kryjícího nohy a spodek trupu po pás figurují *kalhoty*, Moravanům je vlastní pojmenování *gatě*, případně varianta *katě*. Tu sice zná i část Čechů, ale používá ji v mírně odlišných významech (pro krátké, dětské kalhoty, nebo spodky, podvlékačky), případně jako výraz expresivní.

neles mji na ti stromi f tih božihodovijch kalhotech (Chodsko)
ogařy f cajkových gat'och čudujú sa na zahrátce o kuličky (Rožnov pod Radhoštěm VS)

---

¹ nářeční doklady pocházejí z interní databáze dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR a jsou zapsány dialektologickou transkripcí (podrobněji viz bod 3 [zde](#))

- [překážet × zavazet:](#)

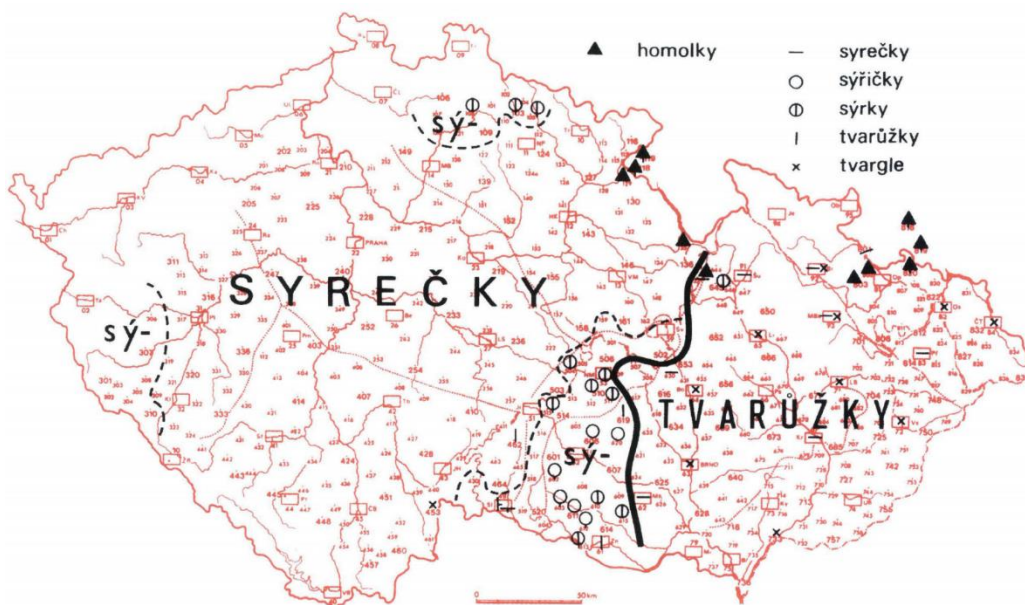
Stojí-li nám někdo nebo něco v cestě, a vadí nám tím v pohybu nebo nějaké činnosti, na většinu našeho území, jež zaujímají Čechy, řekneme, že nám *překáží*. Tento výraz sice pronikl i do západních úseků Moravy, jinak zde ale vládne podoba *zavazet* či její obměna *zavazat*.

kluka sem vomila, abi nepřekážel, a hodila sem ho do postílki (Jilemnice SM)
na Šcedré deň béval posledni hon, abę doma nezavazelę (Prostějovsko)

- [syrečky × tvarůžky:](#)

Uzrálý sýr z tvarohu ve tvaru koláčků, nejčastěji spojován s Olomoucí, na jejichž trzích se po staletí prodával, nese na většině Moravy pojmenování *tvarůžky*, které proniklo i do oficiálního obchodního názvu, zatímco v Čechách dávají přednost podobě *syrečky*, kterou můžeme pozorovat i v obměněných podobách *sýrečky*, *sýřičky* nebo jen *sýrky*.

vona tam nesla to mlíko a doma d'ála ti sirečki s kozího mlíka (Horní Branná SM)
řsecy pili gořalku a jedli tvarůžky, ale práce modz nepođelali (Valašské Meziříčí VS)

zdroj: Český jazykový atlas

- [bochník × pecen:](#)

Pro veliký kulatý chléb převládá v Čechách výraz *bochník*, zatímco na Moravě upřednostňují *pecen*. V několika českých i moravských oblastech se však objevují obě varianty zároveň. Liší se i pojmenování podlouhlého chleba, na západě převažuje *šiška* nebo *veka*, na východě *štrycle* či *štrycla*.

dicki sme tak mívali tih desed bochnůků na štrnáz dňi (Postřekov DO)
tak si třetínu pecna ukrójił a litr mléka si nalil a najedl sa (Nedašov ZL)

- [sběračka × šufánek:](#)

Kuchyňské náčiní určené k nabírání tekutin dostalo v Čechách primárně pojmenování *sběračka*, případně *sbiračka* a okrajově také *naběračka*, na Moravu zase doputovalo z němčiny označení *šufánek* či *žufánek*.

*hosposdiňe uš nalejvala, sobje aš nakonec jednu **zbjeračku**, múžovi dyje* (Blata – již. Čechy)
*nabrau sem si **žufánkem** dvakrát, diž ňa mladí panáček pořát pobízali* (Vnorovy HO)

- [poklička × křídla:](#)

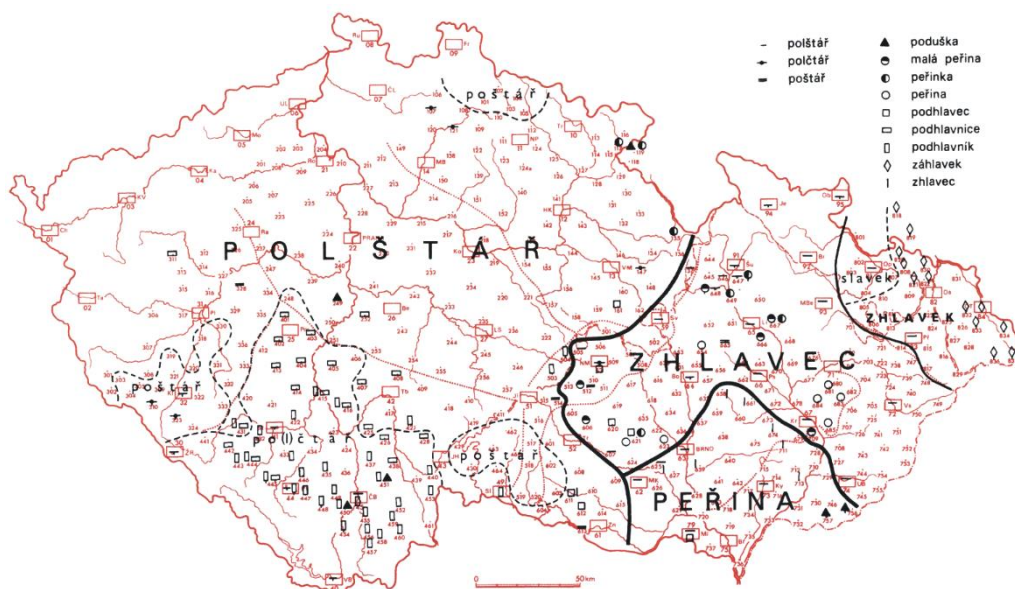
Ne tak známý rozdíl tkví v pojmenování příklopky na kuchyňské nádobí. V Čechách jí říkají *poklička* nebo *puklička* (případně i *poklice* a *puklice*), na Moravě se užívá odvozeniny od slovesa *krýt* – *křídla*, často také v hláskoslovné obměně *skřídla* nebo *škřídla*.

*vzala vječí hærnek, dala do ňej kořeňi a přikrila **pokličkou*** (Paseky nad Jizerou SM)
*takovó šikovno **křidlo** bech potřebovala na ten litráček* (Nové Syrovce TR)

- [polštář × zhlavec/peřina:](#)

Mělce vycpaná podložka pod hlavu se označuje různě, nejčastějšími podobami jsou ale *polštář* v Čechách a *zhlavec* na Moravě. V jižní části Moravy se můžeme setkat i s názvem *peřina*, ložní příkrývce se tu naopak říká *duchna*.

*tak sem ti husi musela hlídat, abich mňela peří na **polštář*** (Kladno KL)
*šate kladle na luško, keri bělo bilónkéma **zhlafcama** jag nad'iti* (Výšovice PV)

zdroj: Český jazykový atlas

- [vejít \(se\) × vlézt \(se\)](#):

Pokud se nám podaří něco někam celé vměstnat, prohlásíme v Čechách, že se to tam *vešlo*, kdežto na Moravě spíše *vlezlo*. Zvratné se není součástí těchto sloves vždy.

vešlo se tam štiri aš šest lidu, šest lidu dokonce si mohlo sednout (Hradec Králové HK)
to bělo kumšt, hodit to do té pece, abě tam ten chleba pjekně vlezl (Roubanina BK)

- [žlab × ryna](#):

Pojmenování pro konstrukci, která zachycuje a odvádí vodu ze střechy, zní na Moravě téměř výhradně *ryna* nebo *rýna*, zatímco v Čechách kromě označení *žlab* a *žlábek* používají také *okap* nebo *koryto*. S variantou *korytko* se pak můžeme setkat hlavně na pomezí obou historických zemí.

uš mají f tom dolním mlejňe ten žlab heski špatnej (Římov CB)
aňi teho dyšča tolig něni, jak chlušče z ryny (Černotín PR)

- [truhlář × stolař](#):

Výrobci dřevěného nábytku se říká podle jeho typických produktů. V Čechách a přilehlé části jihozápadní Moravy dala jménu základ truhla (*truhlář*), na většině moravského území stůl (*stolař*, často i *stolář*).

di přinesl truhlář rakef, položil se mrtvij do ní (Chodsko)
každé tak čas vot času potřeboval stolařa, vohoblovat a nafalcovat deske (Suchý BK)

- [lok × hlt](#):

I množství tekutiny, které dokážeme spolknout najednou, lze pojmenovat různě. Čech často vypije několik *loků*, Moravan zase *hltů*. K těmto výrazům přísluší i slovesa *lokat* a *hltat*. Za zmínku stojí ještě podoba *doušek*, s tou se můžeme setkat především na západní Moravě.

ešte si dáme navrch lok něčeho vostriho (Lípa nad Orlicí RK)
z hltá slivovice ti nídž nebude (Blatnička HO)

- [sundat × sdělat](#):

Dáme-li něco dolů nebo pryč, zpravidla z výšky nebo nějakého povrchu, pak to *sundáme*, jsme-li na většině území Čech nebo na jihozápadní Moravě. Naopak ve zbytku Moravy a také v části východních Čech něco takového *sděláme*.

tu truhličku sundala dólu, votpočali si a vona si sedla (Trotina TU)
chlapci si zdělale z ramen brnkačke a sedle si (Velký Týnec OL)

- [liška × kuřátko](#):

Rozličnost lidových pojmenování často pozorujeme i v přírodní sféře. Výrazný česko-moravský protiklad se objevuje u lišky obecné (*Cantharellus cibarius*), žluté houby s nálevkovitým kloboukem. Zatímco v Čechách pro ni zůstává označení *liška*, na Moravě je to *kuřátko* nebo některá z jeho příbuzných variant (*kuře, kuřítko, kuřička, ...*).

tak sem ud'elala k večeri liški z vajíčkama (Kladno KL)
nazb'irali zme plný koš kuřátek (Pozlovice ZL)

- [kytka × kvítko](#):

Rostlina s pěknými květy nebo ozdobnými listy se spisovně označuje *květina*, v tradičních nářečích jsou však preferovány odlišné výrazy. V Čechách dominuje *kytka*, na Moravě *kvítko*.

chudák stará jen nosí cíři kítki na kærchou a tam to svi hoře dicki vipláče (Bozkov SM)
hde máme kvítka, vykopeme, co nepřezymuje, a ukládame do sklepa (Střítež nad Ludinou PR)

- [shora × svrchu](#):

Významný nářeční protiklad tvoří i příslovce *shora* v kontextu *spadl shora*. Zatímco v Čechách se uplatňuje pojmenování s kořenem *-hor-* (kromě *shora* také *seshora, shůry, odshora* nebo *shořejška*), pro Moravu je typický slovní základ *-vrch-* s realizacemi *svrchu, svršku* nebo *odsvrchu*. Podobné rozložení pozorujeme i u přídavných jmen *horní × vrchní*, podoba *horní* však proniká jako variantní i na Moravu.

- [dobré jitro × dobré ráno / dobrý den](#):

A konečně ani ranní zdravení neprobíhá všude stejně. Společný základ (*dobrý*) se v Čechách a na západě Moravy spojuje s výrazem *jitro* (nejčastěji v podobě *dobrýtro*), na většině Moravy je to *ráno*, případně *den* (*dobré ráno, dobrý den*).

Jak vidno, náš přirozený slovník o nás může hravě prozradit přinejmenším příslušnost k západní, nebo východní části našeho území. Lexikálních rozdílů, jež více či méně kopírují hranici historických zemí Čech a Moravy, existuje ještě celá řada. Můžeme na ně mimo spoustu jiného narazit při listování [Českým jazykovým atlasem](#) a jednotlivé výrazy s autentickými nářečními doklady lze vyhledat i ve [Slovníku nářečí českého jazyka](#) (zatím v heslech s náslovím A–Č). Díky těmto dílům máme jedinečnou možnost nahlédnout do neodmyslitelné části českého kulturního dědictví.

Filip Kubeček
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
dialektologické oddělení